

מענה לשון לפרשת שמיני

u-frank@neto.bezeqint.net אוריאל פרנק

בפרשת שמיני נאמר (ויקרא ט, ד): "כִּי הַיּוֹם ה' נִרְאָה אֵלֵיכֶם". האל"ף במילה "נִרְאָה" קמוצה – בשונה מ"נִרְאָה" בסגול המופיע בפסוקים אחרים (בראשית יב, ז; ישעיה סו, ה). האם ההבדל בין "נִרְאָה" ו"נִרְאָה" משפיע על המשמעות? מעשה שהיה כך היה¹: אל מיטת דניאל לייבל ז"ל, חבר האקדמיה ללשון העברית, הוזעק רופא המשפחה. לאחר הבדיקה הורה הרופא להזמין אמבולנס לשם העברתו המידית לבית החולים. הרופא הצטרף אל לייבל ואל בנו באמבולנס. בדרך ניסה הרופא לעודד את השכיב־מרע בדברי הרגעה: "אתה נִרְאָה טוב!" הגיב לייבל: "נִרְאָה!" הרופא, שחשב מן הסתם שהחולה נתפֹּן לומר: נִרְאָה (כלומר, צורת עתיד למדברים²) מה יאמרו בבית החולים, ענה לעומתו: "לא ולא! אתה נִרְאָה טוב!" וכך חזר פעמים מספר על דבריו, עד שהבן התערב והסביר שפִּנְת אביו הייתה לומר שצריך לבטא "נִרְאָה" בסגול ולא בקמץ...

אפילו בשעה שריחף בין חיים למוות, לא התייאש הדקדקן מלנצור את לשונו, והוכיח את מי שאמר "נִרְאָה" בקמץ (לשון עבר נסתר), במקום "נִרְאָה" בסגול (לשון הווה יחיד).

לפי פשוטו של הכתוב "כִּי הַיּוֹם ה' נִרְאָה אֵלֵיכֶם", הנושא של הפֶּעַל "נִרְאָה" הוא ה' (ובלשון העברית מקובל להתייחס אליו בלשון זכר); אך לא ברור מהו הזמן הדקדוקי של פעולת ההראות: האם זוהי צורת עבר או צורת "בינוני" (אשר יכולה להתפרש כלפי ההווה או כלפי העתיד)³.

בכל אופן, גם אם נפרש אצלנו בהתאם ל"כלל הדקדוקי" שזוהי צורת עבר, מתועדים בתנ"ך כמה וכמה פעלים דומים (בגזרת ל"י) המנוקדים בקמץ גם בזמן הווה (כמו בזמן עבר), כמו: "נִלְוָה"⁴ (בדומה לגזרת ל"א)⁵.

על כן, אפשר לומר "נִקְנָה", "נִפְּאָה" גם בזמן הווה, וגם הביטוי הנפוץ "נִרְאָה לי" בעברית המדוברת היום, אין להחשיבו שיבוש, אף אם כוונתו להווה ולא לעבר⁶.

כיצד מברכין "שֶׁהַכֹּל"?

סוגיה לשונית זו הולידה מחלוקת בנוסח ברכת "שֶׁהַכֹּל נְהִיָּה בְּדָבָרוֹ"⁷. הברכה מופיעה לראשונה במשנה (בפרק כיצד מברכין), ונחלקו הדעות אם לקרוא "נְהִיָּה" או "נְהִיָּה". ההגייה הרווחת יותר היא ביו"ד קמוצה, אך יש אומרים היו"ד בסגול. מהו שורש המחלוקת?

לכאורה, שורש המחלוקת הוא האם ברכה זו צריכה להיות על העבר או על ההווה המתמשך תמיד. האומרים "נְהִיָּה" (לשון הווה) סוברים שבברכת "שהכל" אנו מודים לרבש"ע על כך שתמיד משפיע לנו מברכתו, וכל הזמן הכל נהיה בדבר ה', גם בעבר וגם בעתיד (ובדומה לברכת יוצר, בה אנו מברכים את הבורא, "הַמְחַדֵּשׁ בְּכָל יוֹם תְּמִיד מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית"). ברם, האומרים "נְהִיָּה בְּדָבָרוֹ" סוברים שכאן עלינו להודות על העבר בלבד: על מה שנעשה בדבר ה' למן בריאת העולם ועד עתה⁸.

אלו מדמים את ברכת "שֶׁהַכֹּל נְהִיָּה בְּדָבָרוֹ" לברכות הנהנין, שרובן נתקנו בלשון הווה (בּוֹרָא פְּרִי הַגֶּפֶן, הַעֵץ, הָאֲדָמָה, מִיַּי מְזֻנוֹת, בְּשָׁמַיִם), ואלו מדמים את ברכת "שֶׁהַכֹּל נְהִיָּה בְּדָבָרוֹ" לברכות שונות, שבהן אנו מודים על העבר, וכגון הברכה הדומה מאוד לברכה זו, הלוא היא ברכת "שֶׁהַכֹּל בָּרָא לְכְבוֹדוֹ" ב"שבע ברכות" של נישואין¹⁰. אלו ואלו מסבירים לשיטתם את סוגיות התלמוד הבבלי במסכת ברכות הדנות בשאלת הזמן הדקדוקי של ברכת המוציא (לה, א) וברכת נר ההבדלה (נב, ב).

ברם, מחלוקת זו קצת יותר מורכבת ממה שהצגנוה, וגם את הנוסח בקמץ אפשר לפרש כלשון הווה. ברכת "שֶׁהַכֹּל נְהִיָּה" מצטרפת לשורה של נוסחאות של ברכות ותפילות שהיו "מוקשות" בעיני מדקדקים שונים, ולכן סבלו מתיקוני לשון על פי סברותיהם.

מנהג רוב ישראל (וכן מודפס ברוב הסידורים) בימינו לומר "נְהִיָּה בְּדָבָרוֹ", וקרוב לוודאי שזוהי הקריאה המקורית שהייתה שגורה בפי כל ישראל בראשונה¹¹. על קריאה זו ערערו חלק מהמדקדקים בארבע מאות השנים האחרונות וטענו שיש לברך בנוסח "שֶׁהַכֹּל נְהִיָּה בְּדָבָרוֹ" בסגול, כדי לבטא באופן חד-משמעי שבברכה זו מודים אנו שהכל נהיה בדבר ה' **כל הזמן**, כי "נְהִיָּה" בסגול הוא בזמן הווה, שכל הזמנים כלולים בו. בגלל טיעון הגיוני זה שינו רבים מיהודי אשכנז ממנהגם והחלו לדקדק ולומר את היו"ד בסגול, כפי הניקוד המקראי של פֶּעַל זה¹².

ובאמת, כיצד ניתן ליישב את הקריאה "נְהִיָּה" (יו"ד קמוצה) מפני קושיות הדקדקנים הנ"ל? כמה תשובות בדבר: ראשית, ייתכן שפֶּעַל זה דינו להיות בזמן עבר¹³ (בדומה ל"שֶׁהַכֹּל בָּרָא לְכְבוֹדוֹ" הנ"ל). שנית, אף הצורה "נְהִיָּה" –

ניתן לפרשה על זמן הווה, כנ"ל, לאור החריגים המקראיים¹⁴, ולאור מסורות לשון חז"ל שבהן התבטלה ההבחנה הדקדוקית בין זמן עבר לזמן הווה בגזרת ל"י בבנין נפעל, ועל כן יכולה היא לשמש הן לעבר והן להווה¹⁵.

הלשון הדבורה כיום ממשיכה את מנהג לשונם של חכמים שהשוו את מידותיהם, והבנת זמנם של פעלים כמו "נִבְּנָה", "נִבְּנָה" ו"נִרְאָה" מושגת בדרכים אחרות, כפי שקורה לפעלים כמו "נִקְרָא"¹⁶, "נִרְפָּא" ו"נִשָּׂא"¹⁷ מגזרת ל"א.

מכל האמור עולה, שלמרות ההבחנה הקיימת בדרך כלל בין נטיות הפעל בזמנים השונים בגזרת ל"י בעברית המקראית, ועל אף הדיוק המושג בהבחנה זו – נכון לומר "נִרְאָה לי" בין בעבר ובין בהווה, חרף העובדה שהדבר סותר את ה"כלל" הדקדוקי הנלמד בבית הספר.

אמנם, למרות קריאתי ליותר גמישות לשונית, אין כוונתי ללכת לקיצוניות השנייה ולעודד הפקרות לשונית, ולסנגר על כל שיבוש בלשון הרחוב. מובן שיש לשמור על צביונה של העברית, וללכת בדרכים הסלולות כבר בלשון העברית לרבדיה. דווקא מתוך אהבה וקנאה ללשון העברית והפֶּרֶת רבגוניותה יש לערער על הדווקנים המחמירים ומתקנים בסוגיה זו (וכל כיו"ב). את "שׁוּט הַלְשׁוֹן" (על פי איוב ה, כא) יש לנצור לשיבושים של ממש לכל הדעות.

לגבי נוסח ברכת "שֶׁהֶפֶל נְהִיָּה בְּדַבְּרוֹ", למרות התימוכין שהבאנו לנוסח זה (י' בקמץ), נראה לענ"ד שאין ללכת לקיצוניות השניה ולפסול את מי ש"מדקדק" לומר "נְהִיָּה" בסגול, אף שיש מן הפוסקים שלגלו למנהג זה ודחוהו בשתי ידיים. וְהֶאֱמַת וְהֶשְׁלוֹם אֶהְבֵּנּוּ.

הערות

¹ ד"ר ראובן סיון, "הויות וחיות בלשוננו המתחדשת", ירושלים תש"ן, עמ' 29 - 30, בשם רפאל לוי מפתח תקוה.

² דו משמעות זו מזכירה את המחלוקת בביאור הכתוב בבראשית מא, לח "הַנְּמַצָּא כָּזָה אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ", עיין שם בתרגומים ובפירוש ר"א אבן עזרא.

³ ראה ת"א, רס"ג, רבנו בחיי, ספורנו, שד"ל ודעת מקרא.

⁴ ראה למשל בפירוש ראב"ע לישעיה נ, ג.

⁵ דבר זה נכון הן במסורת לשון המקרא (הטברנית והבבלית) והן במסורת לשון חכמים המזרחית. לעומת זאת מסורת לשון חכמים המערבית משמרת את ההבחנה בין הזמנים הרגילה בלשון המקרא. ראה בספרו של ש' מורג, העברית בפי יהודי תימן (מבוא, עמ' כז, הערה 1) שניקוד עה"פ בגזרת ל"י בבניו במסורות תימן (בד"כ) ובבל היא "נראָה", דלא כבמסורת טבריה "נראָה". וע"ע בספרו של מורי, פרופ' משה בר אשר, מחקרים בלשון חכמים, ירושלים, תשס"ט, כרך ב', עמ' 112 - 125.

⁶ זוהי אחת הדוגמות ל"חומרות שאין בהן ממש" שבהן עסקה הרצאתי "על המהדרין ועל המחמירים" במסגרת יום עיון "תורה ולשון בצְהָרֵי יום" במצפה יריחו בחנוכה התשע"א. הדברים פורסמו במאמר "חומרות, הידורים ושיבושים בלשון העברית: על תיקוני שגיאות ועל שגיאות מתקנים", מים מדליו, תשע"א-תשע"ב, עמ' 273 - 320 (נמצא גם באתר "ארכיון מענה לשון").

להלן מו"מ:

From: משה אדלר To: Uriel Frank Sent: Thursday, April 04, 2013 12:31 AM

...אעפ"כ נ"ל שאלו יוצאים מן הכלל, ואין ללמוד מזה שאפשרי לומר כן בלשון הווה.

שולח: Frank Uriel

שלום משה,

"אין ללמוד מזה שאפשרי לומר כן בלשון הווה" - כוונתך לדיבור חולין או לתפילה?

From: משה אדלר Sent: Thursday, April 04, 2013 3:47 PM

גם וגם.

שולח: Frank Uriel

לענ"ד גם מחריגים אפשר ללמוד שזה אפשרי.

העובדה היא שזה התאפשר! אי אפשר להתווכח על העובדה!

לגבי לאפשר גם בעתיד להמשיך להשתמש בחריגים, על זה המחלוקת:

יש מי שרוצה למחוק כל חריג, ולבנות רק על ה"כלל", ויש מי שמקדש כל צורה ולא משנה מה שכיחותה,

ויש מי שהולך בדרך האמצע, כלומר: המשך שימוש בצורות שכיחות בדרך כלל, ו"איפשר" שימוש נדיר בצורות נדירות. וע"ע במאמרי הנ"ל במה

שהבאתי מדברי הריעב"ץ, וְהֶאֱמַת וְהִשְׁלֹם אֶהְבוּ.

⁷ עליה כתבתי בשנת תשס"ו בטור "מענה לשון" בתוך גיליון "מאורות הדף היומי" לפסחים דף קז, א.

⁸ ראה שו"ת שאלת יעב"ץ, ח"א צד-צה.

⁹ אכמ"ל בניקוד ברכה זו. ראה על כך במאמרו של פרופ' חיים א' כהן (נמצא גם באתר "ארכיון מענה לשון").

¹⁰ על עניינה של ברכה זו ראו הסבר רש"י (כתובות ח, א ד"ה שמח) ור"מ המאירי על אתר.

¹¹ כן משמע מרי"ז בברכות לב, ב בדפי האלפס; וכן מדברי ר' יעקב עמדין, בשו"ת שאלת יעב"ץ ח"א צד-צה, ומדברי החיד"א, ברכי יוסף או"ח רד

ס"ק ב; וכן מנוקד במסכת ברכות בראש פרק ו' ובסופו בכתב יד קאופמן למשנה. כשיטה זו פסקו חלק מהאחרונים האשכנזים, כגון שו"ע הגר"ז (רד,

יח) וקיצור שו"ע של הר"ש גנצפריד (נב, ב).

¹² כן כתב ר' חנוך הַנְדִיל (נפטר בשנת ה'שע"א - 1611), בעל חידושי "חכמת מנוח" (בבלי ברכות לח, א). דבריו הובאו במגן אברהם (או"ח סימן רד

ס"ק יד; אך יתכן שמסקנת המג"א בסי' קס"ז ס"ק ח' אינה כן) ואומצו ע"י כמה מגדולי האחרונים האשכנזים (ר' יונה בן אליהו לאנדסופר בשו"ת מעיל

צדקה סי' מ"ב; הנהגות הגר"א - מעשה רב, ע"ו; ערוך השלחן, או"ח קסז, ז-ח).

על שיטה זו הקשה רבה של ירושלים העתיקה, הרב אביגד[ן]ר נבנצל שליט"א (בפירושו על המשנה ברורה "ביצחק יקרא", סימן ר"ד; וכ"כ בשמו הרב

משה הררי בספרו מקראי קדש - ליל הסדר, פרק ד, הערה סא) בטענה שלא קיים בלשון הקודש בזמן הווה הפועל "נְהִיָה" בסגול(!), אלא או

"נְהִיָה" עם י' קמוצה, או "נְהִיָה" עם ו' סגולה.

ברם, לענ"ד, דבריו צע"ג: חילופי י' / ו' בעל הפועל הם דבר רגיל בלשון. אך מהיכא תיתי להמציא מילה "נְהִיָה", ולהכחיש קיומה של "נְהִיָה"?! על

טענתו הדקדוקית קשה הן מן הפועל "הוֹיָה" (שמות ט, ג) שבה נהגית האות י', הן מדברי ר' יונה (בפירושו למשלי יג, יט), והן מדברי ריא"ז (ברכות

לב, ב בדפי האלפס).

¹³ כפי שכתב הרב יעקב עמדין (שו"ת שאילת יעב"ץ ח"א, צד):

"וברכת שהכל נמי משמע דאלשעבר נתקנה... מאחר שהיא ברכה כוללת לכל המציאות, ואיך יתכן לומר שהכל מתהווה ונעשה עכשיו

בדברו? והלא העולם בכללו כבר עשוי מששת ימי בראשית ואינו מקבל הווייתו להווה (ואף שאנו אומרים המחדש בטובו בכל יום מעשה

בראשית, הוא דבר אחר, שהרי אין אנו אומרים העושה או מהווה בכל יום מעשה בראשית, וזה ברור). על כן אין ספק שצ"ל נהיה בקמץ,

שהוא נפעל עבר... וכן שמעתי מאמה"ג ז"ל [= מאבי מורי הגאון, כלומר ה"חכם צבי"; אפ"ר] כשהייתי תינוק, ששחק בלעג הרבה על

האומרים בסגול".

¹⁴ הרב נבנצל (הנ"ל בהערה 12) הגן על הנוסח "נְהִיָה" בקמץ מפני ש"נְהִיָה" יכול להתפרש גם כלשון הווה, כמוכח מ"נְהִיָה" שבויקרא ט, ד. אמנם,

כאמור, יתכן שפסוק זה יכול להתפרש כלשון עבר, אך עכ"פ מקורות אחרים אכן מאמתים קביעה זו, וכמו שכתבו ריעב"ץ ואחרים.

¹⁵ ואילו "נְהִיָה" בסגול משמש רק למדברים בזמן עתיד, כמו בברכת התורה: "וְנִהְיֶה אֲנַחְנוּ" (בבלי ברכות יא, ב).

¹⁶ השוה: "נְהִיָה עֲלֵינוּ" (שמות ה, ג) ל"הִנְקָא בְשָׁמִי" (ישעיה מג, ז).

¹⁷ השוה: "וְנִשָּׂא בָם" (שמות כה, כח) ל"כֶּם וְנִשָּׂא" (ישעיה ו, א).